

Confessio 2005/2

FEJTŐ FERENC

A szociáldemokráciáról

Mi a szociáldemokrácia? Könyvtárnyi irodalmat írtak már róla, s talán épp ezért nehéz meghatározni néhány szóval. Mondhatnám, hogy a szociáldemokrácia lényege a szegénység, elszegényedés és társadalmi egyenlőtlenségek elleni küzdelem. A rabszolgaság maradványai, a kiszolgáltatottság elleni harc. Megemlíthetném, hogy Észak-Brazíliában a nemzeti munkafelügyelet nemrég fedezett fel egy bányát, ahol csekély táplálék fejében éjjel-nappal dolgoztatják a férfiakat, nőket, gyerekeket, de arról, hogy a tulajdonosok valamit fizessenek is

nekik, eddig még nem lehetett szó. A szociáldemokrata elnök utasítására azonban mostantól a tulajdonosnak visszamenőleg is fizetnie kell.

Elmondhatnám azt is, hogy a „szocializmus” szó születése a 19. század 30-as éveire tehető, pontosabban a júliusi forradalom kitörése utáni időszakra, s egyidős a munkásság, mint társadalmi osztály öntudatra ébredésével. Az a gondolat, hogy a szegénynek, legalábbis ha dolgozik, joga van védelemre, nemcsak alamizsnára, egészen új a történelemben.

Szegénység mindig volt és mindig lesz, felelte nekem a 20-as évek végefelé egy cisztercita lelki atya, akihez azzal a kérdéssel fordultam, hogy a tudtommal oly gazdag pécsi egyházközség – oda jártam egyetemre – miért nem tesz valamit a komlói szegénység felszámolása érdekében, amit szinte nyomornak nevezhetnék, rabszolgaságnak. Miért tűri el az emberek és asszonyok oly mértékű kiszolgáltatottságát? Fiam, mondta a tanárom, a szegénység létezik mióta a világ világ, és nem az egyház dolga, hogy azt megszüntesse. Az egyháznak a lélek üdvösségével kell törődnie, nem a megélhetéssel, a testi szükségletek kielégítésével. Afrikában, Ázsiában, a Balkánon olyan óriási a szegénység, a Szentlélek sem tudná azt orvosolni, nemhogy az ember.

Ezért a papi válaszáért lettem forradalmár, mert akkor tűrhetetlennek éreztem, amit egy komlói munkáslány mutatott családjá életéről: legalább nyolcan éltek egy nyomorúságos viskó öt négyzetméteres szobájában.

Vagyis a 18., 19. századig a szegények nem tudták, hogy vannak jogaik? Nem ismerték az emberi egyenlőség fogalmát, amit a szabadságával, testvérségével együtt találtak fel a francia forradalmárok? Azt nyilván tudták, hogy Isten előtt minden ember egyenlő, hogy minden lény, akár szegény, akár gazdag, egyként halálra van ítélve. S talán lelkük mélyén érezték, hogy nyomoruk szörnyű igazságtalanság, amit nem érdemelnek meg, hiszen egyformán az anyai méhből jöttek világra, akár a gazdagok gyermekei, de ennek nem ébredtek igazán tudtára. A bölcselek már a középkorban is beszéltek „természeti jogról”, de azok, akik szegénynek születtek, és nem ismertek mást, csak a szegénységet, nem bölcselekedtek, és nem hittek természeti jogokban. Számukra a szegénység volt természetes, és a rabszolgák is csak akkor lázadtak fel, amikor már egészen tűrhetlenné vált az életük, s inkább készek voltak meghalni, mint hogy úgy folytassák életüket...

Heine, a német száműzött költő Párizsban írta egyik híres versében: „kétfajta patkány létezik, az egyik jóllakott, a másik éhezik”

. De Heine már ismerte az akkor ugyancsak száműzetésben élő Marx Károlyt, és ismerte az akkor még újdonságnak számító fogalmat, amely szerint osztálytársadalomban élünk, ahol van a birtokos osztály és van a másik, amelynek tagjai munkából próbálnak megélni, mert egyetlen birtokuk a kunyhó, amelyben családjukkal élnek.

Addig a szegények csak szegények voltak, nem számítottak osztálynak. A gyári munkásság csak a 18. század végén jött létre, és egészen más volt a helyzete a társadalomban és az Államban, mint a céhbeli munkásoknak, akik már a középkorban képesek voltak kiváltságokat kivívni maguknak az ugyancsak céhbe szerveződő polgárságtól. Céhtudatuk volt, de munkás öntudatuk

még nem, az majd az egyéni öntudat társadalmivá, majd nemzetközivé szélesedésével fejlődik ki. Ez a tudatra ébredés, amely az angol gépprombolásokban nyilvánult meg először, tulajdonképpen az Állam szolgálatában álló politikusok, politológusok és közgazdászok műveiben fogalmazódott meg egyértelműen, akik a forradalmat követően a republikanizmus és a demokrácia vajúadásának égisze alatt működtek, figyeltek és írtak.

1851-ben, amikor az angol Alsóház konzervatív többsége a világtörténelemben először fogadott el egy munkásvédelmi törvényt, amely főleg a kiskorú munkásokat védte a ma hihetetlenül hangzó kizsákmányolástól, Marx levelet írt egyik Angliában élő gyáriparos barátjának és mecénásának, Engels Frigyesnek, amelyben diadalmasan közölte: megtettük az első lépést a szocializmus felé vezető úton. Az illető törvényt a konzervatívok a korabeli liberálisok ellen hozták, szemükre vetve az államhivatalnokok által megállapított kizsákmányolás iránt tanúsított érzéketlenséget.

Marx kijelentése valóban korszakalkotó jelenségre hívta fel a figyelmet. Nemzetállamok már régóta léteztek, de az a gondolat, hogy az Államnak nem csak joga, hanem kötelessége megóvni polgárait a kizsákmányolástól és annak következményeitől, ettől a pillanattól kezdve vált a szociáldemokrácia alaptételévé, s az iparilag és kereskedelmileg leginkább újtónak számító Angliából továbbterjedt az európai majd az amerikai kontinens többi államaiba is. Marxnak igaza volt, amikor az említett törvény forradalmi jelentőségéről beszélt, de a szigorúan közgazdász figyelmét elkerülte a törvény kezdeményezésében szerepet játszó, hivatalnoki jelentésekben kifejezésre jutó őszinte megindultság és felháborodás. A kötelességen túl, a humanitáriusi, lekiismereti tényezőnek is nagy szerepe van, s hozzá kell tenni, erre már Voltaire is számított, amikor a „Toleranciáról” írt könyvében az Állam kötelességévé tette a szegényekről való emberséges gondoskodást, amelyet az egyházi és hittani tevékenységével immár túlságosan elfoglalt katolikus egyház egyre inkább elmulasztott.

Ám a lelkiismeretet és a polgárok iránti felelősségérzetet illetően az Állam még távol van attól, hogy elfogadja az osztályharc elméleti és gyakorlati kifejtését. Még a legliberálisabb jakobinusok sem ismerték el a munkásság szervezkedéshez való jogát, sőt egyenesen tiltották az ilyen irányú kezdeményezéseket. Még jó idő kellett ahhoz, hogy a munkásság szervezkedéshez való jogát törvényileg is elismerjék. Azt már nem is említem, hogy amint arról egyes sajtóértesülések szólnak, még manapság, a globális kapitalista gazdaság idején is előfordul, hogy egyes multinacionális cégek kimondottan elutasítják üzemeikben a szakszervezeti mozgalmat. Az viszont kétségtelen, hogy az állami beavatkozás és gondoskodás ténye már a 19. század közepétől bátorítóan hatott az ipari munkásságra, hogy mint osztály, proletariátus, érvényesítsék jogaikat. Ehhez azonban nemzedékek harcára volt szükség, mivel a munkásoknak még jogos küzdelmeikben is gyakran szembesülniük kellett a rendőrséggel, sőt a katonasággal is, amelyeket a munkaadók azon a címen mozgósítottak ellenük, hogy a hatóságok védelmét kapják az erőszakos rendbontók ellen. Így például a magyar agrárproletariátus küzdelmeiben napirenden volt a csendőrségi beavatkozás a munkaadók mellett.

Sok

áig még az osztályharc létjogát sem ismerték el.

A nemzeti egység megbontásának értelmezték akkor is, amikor a munkások a törvényre

hivatkozva követelték jogaik érvényesítését a munkaidő csökkentését vagy a bérek emelését illetően.

A demokratikus államokban manapság nem is képezi vita tárgyát hogy a munkások és munkaadók közti érdekkülönbségeket és ellentéteket békés érdekegyeztetésekkel, kölcsönös megértésen alapuló tárgyalásokkal oldják meg, és hogy az erőszak alkalmazása mindkét fél számára csak ultima ratio lehet.

Mind a munkásoknak, mind munkaadóiknak, mind a munkásság politikai és szakszervezeti vezetőinek meg kellett tanulniuk, hogy vannak közös érdekek, mint például a vállalat sikeres piaci működése, amelyek mérséklésre intik őket. E tanulási folyamatban nagy szerepet játszottak a közgazdaságban jártas, független értelmiségiek és államhivatalnokok – mint az angol Fabianus társaság tagjai – akiknek elfogulatlanságát mindkét fél elfogadta. S a fejlődést csak ideig-óráig akasztotta meg a 71-es német-francia háborút követő Kommün véres elfojtása sem, amelyben a népi patriotizmus és a társadalmi megváltás reménye utoljára jelentkezett a nyugati államok történetében, hogy aztán az Első Világháború utáni orosz forradalomban újra felbukkanjon az egyenlőtlenségek kiküszöbölésének szinte egyetlen lehetőségeként. Közép-Európában Magyarország volt az a vesztes ország, amelyben az úgynevezett bolsevik messianizmus lángra lobbant és illúzióival, ha csak néhány hónnapra is, az egész ország népét magával ragadta.

Az olvasó talán tudja, hogy a Párizsi Kommünnek volt egy kiváló magyar tagja is, Frankel Leó, aki hazájába visszatérve egyik alapítója lett a magyar Szociáldemokrata Pártnak. E sorok írója meg kell hogy vallja, igen meg volt hatva, amikor kezdődő újságíró létére Frankel Leó cseresznyefa íróasztalán írhatta első cikkeit.

A 19. század végén a szociáldemokráciát úgyszólván másodszor alapította meg annak egyik német parlamenti vezetője, Edward Bernstein. Revizionistának nevezték, mert valóban revideálta, újraserkesztette, az új századhoz igazította Marx alapgondolatait. Marx, aki a német filozófia, a francia forradalom és az angol közgazdaságtan tanítványaként határozta meg magát, úgy is bevonulhat a történelembe, mint a világ egyik legnagyobb reménység- és hitalkotója. Tulajdonképpen inkább üzenete utópikus elemeinek köszönhet, hogy a munkásszervezetekben győzelmet aratott olyan egyéb próféta szellemek fölött, mint a francia Prudhon vagy az orosz Bakunin. A francia forradalom első üzenete az volt, hogy a „Harmadik rend még semmi, de minden lesz belőle”, Marx a világproletariátust tette meg a választott néppé, a jövő hordozójává. A proletár csak a láncait vesztheti el, mást nem kockáztat, azért lehet belőle a szebb jövő, az egyenlőség és igazságosság letéteményese.

Bernstein óriási érdeme volt, hogy társadalmi, emberi öntudatot öntött a munkásságba. Neki tulajdonítható, hogy a 20. század eleji munkás már emelt fővel állt munkaadója elé. A francia szocialista munkás, Millerand, 1900-ban lépett be elsőként, először országa parlamentjébe. A lépés forradalmi volt. A polgárság megijedt, de a munkásság sem nézte jó szemmel. Felvetődött a kérdés, hogy mit keres egy szocialista a parlamentben, a polgári pártok között. Először csak egyedül volt, de hamar tízen, százan, többezren lettek Európa minden parlamentjében, és parlamenti képviselőnek lenni annyit jelent a demokráciában, mint részt venni az államhatalomért való küzdelemben, amely eddig csupán a nemesség és polgárság

osztályrésze volt. Viszont a marxi tételek szerint szerveződött szociáldemokrata párt még meg volt arról gőzödvé, hogy a kapitalista polgárság kezéből a dolgozók többsége csak forradalommal, az osztályharc erőszakká szélesítésével tudja megszerezni a hatalmat. Igaz, élete vége felé Marx elismerte, hogy nem lehetetlen, hogy egynémely igen előrehaladott kapitalista országban a szociáldemokrata párt olyan helyzetben lesz, hogy erőszak nélkül is többséget szerez az országgyűlésben, és így módjában lesz egyszerű szavaztatással életbe léptetni a munkásvédő, szociális törvényeket. Nos Berstein érdeme – amit a szélsőséges szocialisták, a bolsevikok bűnéül róttak fel - , hogy az esetleges szabályossá emelte. Nagy világnézeti forradalom volt ez, mert azt jelentette, hogy egy szociális államot demokratikus választójog alapján is uralkodóvá lehet tenni egy társadalomban.

Marx a francia Kommünből azt a következtetést vonta le, hogy a szocializmust – vagyis az egyenlőség és igazságosság társadalmát – csak proletárdiktatúrával lehet érvényre juttatni, ez alatt azt értette, hogy a proletáriátus nem kisebbség egy társadalomban, hanem maga a társadalom többsége, a bérért dolgozók egésze. Berstein viszont úgy gondolta, hogy a nyugati társadalmak kezdik elérni azt a fokot, amely lehetővé teszi a parancsuralom és erőszak mellőzését. Érdekes, hogy a marxi dogma a proletárdiktatúra elkerülhetetlenségéről, a szocializmus felé vezető úton, még évtizedekig tartotta magát a szociáldemokrata programokban. Azután is, hogy az ugyancsak híres szocialista vezér, Kautzky, aki gyakorlatilag már elvetette a forradalom szükségszerűségét, és parlamenti működése során evolúcionista gyakorlatot követett, elvileg még mindig küzdött Bersteinnel a proletárdiktatúra elvének megtartásáért. S még az első világháború után az igazán békés és reformista Léon Blum is ragaszkodott ahhoz, hogy ez polgárság körében nagy riadalmat keltő „hitigazság” érvényben maradjon, legalább mint hitigazság, ha már mint igazságot sutba is dobják.

Ugyanez a Berstein, aki a szociáldemokrata elméleten belül a békés átmenet filozófusa volt egyike volt azoknak, akik 1914-ben a német parlamentben a fegyverkezési törvény és a háború ellen szavaztak. Képviselőtársait magával ragadta a nagy nacionalista közáramlat, amely a háborúhoz vezetett. Ez volt a világ szociáldemokráciájának első nagy veresége a történelemben. A Szocialista Internacionálé ugyanis az egész európai munkásságot harcba vetette a háborús készülődések, a fegyveripar fejlesztése és főleg a nacionalizmus ellen, amely nem csak a szocializmusra, hanem az emberiség jövőjére is óriási veszélyt jelentett. A francia szocialista Jaures, Emile Zola barátja, a Dreyfus per hőse lett annak a nagyszabású pacifista mozgalomnak egyik szimbolikus szereplője, amely Londontól és Párizstól, Belgiumon, Németországon át, egészen Ausztria Magyarorszáig fűtötte a munkásságot, és milliókat mozgósított, ahogy azt Aragon, francia író, Baseli harangok című, híres munkájában pompásan leírta.

A szocialisták és pacifisták hatalmas tömegmozgalmai ellenére, Jaures meggyilkolása volt az első intő jel arra, hogy a kapitalista társadalmakban félreismerték a kormányok és az uralkodó osztályok változatlan nacionalizmusának hatalmi fölényét.

A pacifizmusban való csalódás, és annak következményei a 20. századi történelem legfontosabb eseményeivé váltak. Már csak azáltal is, hogy mind a nyugati nagyhatalmak, mind a németekkel szövetséges kormányok propagandájának sikerült hatalmas néptömegeket mozgósítaniuk, és a nemzeti egység jelígyével még a szocialista pártok vezetőit is – kevés

kivételtől eltekintve – rábírní a háborús hitelek megszavazására és a háború támogatására. Holott a szociáldemokrácia nemzetközisége garanciát látszott nyújtani a nemzeti és imperialista háború megelőzésére. Persze némiképp a szocialisták mentségére szolgál, hogy a keresztény egyházak, amelyeknek elvben ugyancsak isteni törvényük a béketeremtés és annak őrzése, ugyanolyan lelkesedéssel buzdították híveiket a nemzeti háborúra, és ugyanannak az Istennek a nevében uszították egymás ellen a német és francia, az angol és osztrák szövetségeseket. A polgárság nemzetközi békemozgalmi, a szabadkőművesek kezdeményezései éppúgy zátonyra futottak a nacionalizmussal szemben, mint a szociáldemokraták és a különböző keresztény-szocialista egyesülések, szakszervezetek, szövetkezetek. Aki nemzetközi maradt az általános háborús izgalomban, könnyen árulónak és dezertőrnek számított. Csak a semleges államokban nyilatkozhatott szabadon a háborút bíráló és elítélő közvélemény, amelynek Svájcban, a menekült Romain Roland volt az egyik fő képviselője.

Ami a szociáldemokrata mozgalmat illeti, annak is elsősorban a semleges államokba menekült vezetői voltak azok, akik levonták a pacifizmus nagy vereségének következményeit, és visszatértek a marxizmus eredeti feltételezéseire: a nemzeti és birodalmi kapitalizmusokról hiba lenne azt képzelni, hogy békésen hagyják magukat átvezetni a békeszerető szocializmusba, csak a felfegyverzett nép forradalmi erejével lehet nemzetközi békét és igazságos társadalmi rendet teremteni. Ez a tétel született meg 1916-ban egy Lenin nevű szociáldemokrata fejében, akiből a bolsevizmus első profétája lett. 1917-ben a forradalmi Oroszországba visszatérve, megalapította azt a pártot, amely a hatalmat magához ragadva megvalósította az első tartós proletárdiktatúrát a világban. Míg a szociáldemokraták elsősorban Európára és az Egyesült Államokra koncentrálták törekvéseiket, és minden reményüket a békés fejlődésbe vetették, Lenin felismerte, milyen forradalmasító erő rejlik az ő Marx-értelmezésében, az úgynevezett harmadik világban, a gyarmatosított Ázsiában, Afrikában, Dél-Amerikában. Erre a hitre alapozta a szocialista Internacionáléval szemben a harmadik Internacionálét, amely 1919-től kezdve egyre nagyobb szerepet játszott, nevezetesen Koreában, Vietnámban, Indiában, Kínában, a dél-amerikai államokról nem is beszélve. A kommunista mozgalom gyökeret vert a nyugati államokban is, Németországban, Franciaországban, Spanyolországban eltérítette a szociáldemokráciától az első világháborúban a békés fejlődés lehetőségéből kiábrándult tömegek nagy részét.

Mondhatnám, csodával határos, hogy a szociáldemokrácia az első világháború megpróbáltatásai és csalódásai után újra életre tudott kelni, s legalábbis a nyugati országokban érvényt tudott szerezni annak a meggyőződésének, hogy pacifizmusát ugyan legyőzte a háborús szellem, de ez a vereség nem végleges. Hisz a fejlett és művelt országokban nem tévedés az emberiség többségének békeszeretetére támaszkodni, és lehetséges újrakezdeni az egyenlőség és igazságosság uralomra jutásáért folytatott küzdelmet. Érthető tehát, hogy a szociáldemokraták teljes erővel támogatták azokat a háború utáni békéből született nemzetközi intézményeket, amelyek a világbéke fenntartásáért és az újabb háború elkerüléséért munkálkodtak, elsősorban a Népszövetséget.

A Lenin-féle Harmadik Internacionálé alapítása, majd a szovjet államtól kapott jelentős anyagi támogatás, különösen Franciaországban és Olaszországban, rendkívüli módon megosztotta a munkásosztályt. Főleg a kommunista párt tagjai hajlottak arra, hogy nagyobb ellenségként tekintsenek a szociáldemokratákra, mint a jobboldali, szélső jobboldali pártokra, a fasisztákra.

Mind a harmadik, mind a feléledt II. Internacionálé a marxi tanokra hivatkozott, mint elméleti forrásra, de ellenkező előjellel, a saját felfogásuk szerint értelmezve azokat. Az a tény, hogy az első világháború után kötött békeszerződések (Versailles, Trianon) inkább fegyverszünetet, mint valódi békét teremtettek Európában és a világban, és az hogy az újabb háború eljövetele egyre valószínűbbnek látszott, nem kedvezett a szociáldemokrácia evolúcionista, reformista elveinek, sokkal inkább a radikalizmus malmára hajtotta a vizet. Mindazonáltal a semleges Skandináv országokban, főképp Svédországban jelentékeny sikereket aratott a szociáldemokrácia a maga szociálpolitikájával, az egészségügyben, oktatásügyben, az üzemi balesetek elleni küzdelemben, a munkasegéllyel jelzett előnyeivel. Ugyanakkor a nyugati országokban, de még a széttört Monarchia egyes utódállamaiban is, Csehszlovákiában, Horvátországban, és még a Horthy-uralomtól szenvedő Magyarországon is jelentős javulást értek el a szociáldemokrata pártok és szakszervezetek, a munkásosztály szellemi és anyagi felemelésében.

A radikális marxizmus talaján épülő Szovjetunió eredményei, mint a tervgazdaság segítségével felépített nehézipar, viszont hozzájárultak a lenini mítosz terjedéséhez. Ugyanakkor Németországban a weimari szociáldemokrácia épp a kommunistákkal vívott harcai miatt mutatkozott képtelennek az 1929-ben kezdődő világgazdasági válság hatásainak semlegesítésére, és a kommunista terjeszkedés által magát fenyegetettnek érző polgárságot, a revansháború előkészítésére felvillanyozó nemzeti szocializmus karjaiba sodorta. A kettős nyomás hatására az egyébként erőteljes és szellemileg termékeny szociáldemokrácia összeomlott. A pacifizmus és vele a békés társadalmi fejlődéshez ragaszkodó szociáldemokrácia másodízben is vereséget szenvedett az első világháború örökségét felújító második világháborúban.

Ugyanakkor a szabadság és társadalmi egyenlőség szintézisére épülő szociáldemokrata szellemiség hallatlan szívósságát és erejét bizonyítja, hogy túlélte a 2. világháborút, Európa német megszállását, amelynek egyik fő célja a zsidóság deportálás mellett a szociáldemokrata mozgalom kiirtása volt. Az a tény sem kedvezett a szociáldemokratáknak, hogy az orosz imperializmussá átvedlő szovjet kommunizmus a győztesek táborában foglalt helyet. Jóllehet eleinte ezek a tények még a nyugati országokban is a kommunista pártok és szakszervezetek, „békemozgalmak“ javára billentették az egyensúlyt, végül a század 50-es éveitől kezdve Európa-szerte a szociáldemokráciát láthattuk megerősödni, mint a liberális és konzervatív kormányok alternatíváját és néha ideiglenes koalíciós társát.

Ebben a térfoglalásban jelentékeny szerepet játszottak Anglia, Svédország, Németország, Ausztria, Dánia, Norvégia szociáldemokrata pártjai. Nekik köszönhetjük az európai jóléti állam rendszerének kiépítését, aminek külső jele a szó régi értelmében vett proletariátus kimúlása illetve polgáriásulása volt. A nyugati államokban az ipari, kereskedelmi és a szolgáltató szektorban foglalkoztatott munkásság sok helyen az Egyesült Államok életszínvonalát meghaladó növekedést ért el, messze maga mögött hagyva a világháború után megnövekedett szovjet birodalmat és csatlósait. Ebben pedig a kommunizmus elméleti kifulladásával egyetemben nagy része volt annak, hogy a Szovjetunió elvesztette a hidegháborút, és végül összeomlott.

Mivel magyarázható a népjóléti állam sikere? Belső és külső tényezőkkel egyaránt. Elsőként a

háborúk előtt már fejlődésben lévő szocialista értelmiségi- és munkáskádereket említhetnénk, szervezésben elsajátított képességüket arra, hogy a munkásságnak a jobb bérért, a kevesebb munkaidőért, a lakásviszonyok megjavításáért, az egészségügy fejlesztéséért folytatott küzdelemben megnyerjék a tömegek bizalmát.

Nagy része volt a sikerben a szociáldemokráciába vetett bizalomnak, hogy lehetőség nyílt a közgazdaság működésébe való betekintésre. Ennek következtében a reformista vezetők olyan célok érdekében tudták mozgósítani osztályukat, amelyek nem gátolták üzemek versenyképes működését, s amint a fentiekben említettem, minden vitás kérdésben előnyben részesítették a konfliktusok tárgyalásos rendezését az osztályharc élesebb és gazdasági szempontból kártékonyabbnak mutakozó sztrájkharcaival szemben. A vitás kérdések békés megoldására az angol, német és osztrák szocialista szervezetek szolgáltatták a példát.

Közrejátszott az a tény is, hogy a vállalkozó kapitalisták fokozatosan megértőbbnek bizonyultak ama tény iránt, hogy előnyösebb számukra, ha megfelelő egyezményekkel megelőzik a konfliktusokat, mint hogy megvárják azok kirobbanását, s a kényszernek engednek.

Míg a múlt időkben a polgári és munkásosztály sokszor a nemzeti egységet megosztva ellenségként nézett farkasszemet egymással, ma mint különböző érdekeket védő ellenfelek, határozottan többre becsülik a tárgyalóasztalt, mint az üzemek elfoglalását és a vezetők szekvresztálását.

A második világháború után Nyugat-Európában a Marshall-terv segítségével nagyszabású gazdasági újjáépítési mozgalom indult, amelyben a szocialisták úgyszólván minden országban részt vettek. A gaullista Franciaországban hathatós szociáldemokrata együttműködéssel kiépített Tervgazdasági Hivatal (Commissariat du Plan) felkeltette, a magukat a tergzdaság elsőrendű letéteményeseinek tekintő szovjet közgazdászok figyelmét, sőt irigységét. Emlékszem egy kiváló szovjet szakemberre, akit az 1950-es években kikérdeztem az ő tervgazdaságuk újabb eredményeiről. Csodálkozásomra kijelentette, hogy igazi tervgazdaság szerint csupán itt Franciaországban létezik, a mi Hivatalunkban (ahol egyébként magam is dolgoztam a kelet-európai részlegen), hogy mi fedeztük fel, hogy rendkívül fejlett statisztikai apparátus nélkül – amit ők persze teljesen nélkülöznek – képtelenség reális, megvalósítható terveket kidolgozni. Ebben az időben a szociáldemokraták, mint például Angliában a két nagy magyar származású közgazdász, Lord Kaldor és Lord Balogh, inkább Keynes mint Marx útmutatásaira támaszkodtak, amikor a modern jóléti állam alapjait lefektették. „A harminc dicsőséges esztendő” – így nevezték Európában az 1950-től 1970-ig tartó fantasztikus haladás időszakát, amely Nyugat-Európában ugyanakkor a munkásosztály polgárosodásának, felemelkedésének, s mondhatnám, meggazdagodásának ideje volt. Ezek voltak a nagyüzemek, a vasútak, a hajózás, a nagy építkezések államosításának diadalmas évei, s a 70-es évek végén kezdtek el jelentkezni, különösen az energiaellátásban, az első válságtünetek, amelyek új feladatok elé állították a szociáldemokratákat. Ugyanakkor kezdődött a magánvállalkozások hatékonyságának felfedezése, és 1959-ben a német szociáldemokraták által hathatósan megvitatott és megvalósításra bocsátott Godesbergi programmal, a tervgazdaságról a szociális piacgazdaságra való áttérés korszaka.

A szociáldemokrácia életképességét bizonyítja a gyorsaság, amellyel át tudtak állni egyik

rendszerrel a másikra, amelyről a gyakorlatban bebizonyosodott, hogy hathatósabban szolgálja a főcél, a nagy egyenlőtlenségek kiküszöbölését, a dolgozók életszínvonalának folyamatos javítását, párhuzamosan az elektronikai és informatikai találmányok felhasználásával. Hogy csak a svéd példát említsem – az ország szerencséje, hogy azt 40 éven át folyamatosan szociáldemokrata kormányok vezették –, 1950 és 1970 között a szociálpolitikai költségvetés meghatszorozódott, s ebből a növekedésből egyaránt részesültek a nyugdíjasok, a betegek, a fiatalság, a mozgássérültek, stb. Az amerikai szociológia legjelentősebb képviselője, Daniel Bell, „a társadalmi elvárások forradalmáról” beszélt, az emberi jogcímek kiszélesítéséről, amelyek az életnek immár valamennyi aspektusára kiterjedtek: ételmezés, lakás, a nők egyenlő bérezése ugyanazért a munkáért, nem beszélve a hatalmas kulturális befektetésekről, művelődési házakról, új koncerttermekről és operaházakról.

Ma Nyugat-Európában, az Egyesült Államokban, Kanadában, Ausztráliában nosztalgiával emlékezünk erre a nem is olyan távoli korszakra, amelyben a termelőeszközök folyamatos haladásával egyidőben az emberi, egyéni jólét növekedése szinte végtelen perspektívának látszott. Ez volt a Victor Hugo-i prófécia, az európai egyesülés lelkesítő kezdeti stádiumának fénykora, amelynek a német-francia kiengesztelődés és együttműködés lettek a szimbólumai.

A század végefelé úgy tűnt, hogy az ideológiák és utópiák ideje lejárt, a szovjet kommunizmus előre nem látott és a világtörténelemben példátlan, mert vér nélküli összeomlásával a modern világpiacra gazdálkodó kapitalizmus alterníva nélkül maradt, és utat nyitott az egész világgazdaságot egybefogó globalizmus képzetének.

Képzet helyett nem volna helyesebb az illúzió szót használni? Mindenesetre az immár minden ellenőrzést nélkülöző, és valóban az egész világra kiterjedő gazdaság újabb megpróbáltatás elé állította az első, második és harmadik világ minden kormányát, így a szociáldemokráciát is. Divatossá vált arról beszélni, hogy immár nincs különbség a jobb és a baloldal között. A szocialista kormányok a liberális kormányokkal versenyeznek a szociális költségvetések leépítésének iramát illetően, mozgósítják a társadalom tudományos szektorát, hogy rátaláljanak a munkanélküliség csökkentésének és a folyamatos növekedés módozataira. Ugyanakkor a globalizáció kiéleltette az ellentéteket, kihangsúlyozta az egyenlőtlenségeket az Egyesült Nemzetekben is nagy többségben jelen levő szegénynek minősített államok és az egyelőre gazdag államok között, amelyeket elfoglal a saját szegényeikről való gondoskodás problémája.

Mondhatnám, a szociáldemokraták szerencséje az, hogy fellépett a világban az ultraliberális, jobboldali politika olyan szintizsita képviselete – a másodszor is megválasztott Bush elnökre és uralkodó csoportjára gondolok –, amely megkérdőjelezhetetlenül mentes minden „szociális méteteltől”. Nietzsche-nek tulajdonítják azt az aforizmát, hogy elég az ő legkedveltebb francia írójának, Pascalnak Gondolatait olvasni ahhoz, hogy pontosan tudja, ő azoknak épp az ellenkezőjét gondolja. Az európai szociáldemokraták előtt áll egy negatív példa arra, hogy ha hűek akarnak maradni a saját koncepcióikhoz, milyen gazdasági és politikai cselekedetektől kell okvetlenül tartózkodniuk. Például, nem illenék oly adóreformot bevezetni, amely a leggazdagabbak adóját a lejelentékenyebben csökkenti, a legkevesebbet keresőkét pedig erősen megterheli. Bush elnök példájából megtanulhatnák azt is, hogy növeljék minél nagyobb mértékben az ideológikus hitoktatás költségvetését a matematika és a természettudományok valamint a gyakorlati képzés rovására.

De hagyjuk a tréfát! A globalizáció korában a szociáldemokrácia elsőrendű problémáját úgy fogalmaznám meg: példásan tartózkodni mind a demagógiától, mind a legalább olyan divatos kétszínűségtől. A német szociáldemokrácia egyik alapítóját, Marx anti-utópista riválisát, Ferdinand Lassalle-t idézem: a szocializmus mindenek előtt megismerése és kimondása annak, ami van. A szocialista ideológiát, a szocialista világszemléletet, a közgazdaság- és politikatudomány tisztelete és gyakorlata jellemzi, az a tény, hogy abból indul ki, amit megállapít, hogy megkeresse és lehetőleg kiküszöbölje az emberi szolidaritást sértő kórokozókat. A legfőbb kórokozót pedig a kizsákmányolásban jelöli meg. A szociáldemokrácia azért jöhetett létre és azért vészelté át a történelem viharát, mert a célja a dolgozó emberiség anyagi és szellemi kibontakozásának módszeres biztosítása volt, és ezt a célt Nyugat- és Észak-Európa legtöbb államában a Második Világháború után sikerült is megvalósítani. Természetesen e küzdelemben a szociáldemokrata pártok nem voltak egyedül. Szövetségesekre találtak a középosztályban, de még az úgynevezett tőkések illetve vállalkozók egy részében is, akik megtalálták számításaikat a bér dolgozókkal való békés megegyezésben. Mondhatjuk, hogy ebben az időszakban – amelyet a népjóléti állam korának is nevezhetünk – az osztályharcot az osztálybéke váltotta fel, a munkásság javarésze nem tekintette ellenségnek a tulajdonosokat, és egyre gyakrabban mint közös érdeket ismerték fel az üzemek boldogulását, amelyek keretében együtt dolgoztak.

A múlt század 70-es éveitől datáljuk azt a korszakot, amely a társadalmi béke lehetőségeit megnyirbálta. A világverseny kiéleződése következtében a tulajdonos osztály egyre terhesebbnek érezte a népjóléti kiadásokat. A világkereskedelem planetáris kiszélesedésének természetes következményeként új államok léptek be a körforgásba, amelyek számára megnyílt az iparosodás lehetősége, arra a folyamatra emlékeztetve, amely a 19. században a legtöbb nyugat- és észak-európai országot magával ragadta. A világkereskedelemnek megnyíló új országok jóval alacsony létszínvonala és adóterhei lehetővé tették az úgynevezett delokalizációt vagyis a befektetések átirányítását az olcsóbb munkaerőt kínáló államok felé. Ugyanakkor az előrehaladott államok multinacionális üzemei versenyelőnybe kerültek a lassabban modernizálódó államok egyes iparágaival szemben, mint például a textilipar, amely szinte elvesztette létjogosultságát. A növekvő munkanélküliség egyre nehezebb helyzetbe sodorta a szociáldemokrata kormányokat választóikkal szemben, akik javarészt az állami tulajdonban és igazgatásban maradt, privatizációtól szorongatott nagyüzemek munkásai közül kerültek ki.

S ezen a ponton elérkeztünk a jelenkor egyik legnehezebb kérdéséhez, amelyre épp az Egyesült Európa alapító államainak - Németországnak, Franciaországnak, Hollandiának, Olaszországnak kell felelniük: vajon helyes úton jár-e, és hova vezet az a gazdasági mechanizmus, amely a piacokért és fogyasztókért való versengés érdekeinek abszolút elsőbbséget biztosít a közérdek rovására? Helyes-e az az út, amelynek látható eredménye a növekvő egyenlőtlenség és bizonytalanság?

Az utóbbi években az Egyesült Államok egyetemlein még az eddig liberális elveket valló közgazdászok is mint Lesley, Thurow és Paul Krugman, kongatni kezdték a vészharangot a voltaképpen az egész világ számára modellként szolgáló amerikai gazdasági mechanizmus negatív perspektívái miatt. A USA közgazdászainak doyenje, Paul Samuelson rendkívüli vihart kavaráó tanulmányban gyakorolt önkritikát, mivel a delokalizációt sokáig előnyösnek nyilvánította

mind a tőkebefektetést átirányító, mind az abból hasznot húzó társadalmak részére: ha az egyik, a gazdagabb fél csődbe ment üzemei bezárására és dolgozói elbocsátására kényszerül is, a társadalom egésze hasznot húz a folyamatból, azáltal, hogy fogyasztói jóval olcsóbban jutnak hozzá a külföldről behozott fogyasztási cikkekhez, mintha azokat saját országuk ipara termelné. Tévedtem, írta Samuelson, mert nem igaz, hogy a száz meg százezer munkanélkülivé váló amerikai munkás kárpótlást kap azáltal, hogy olcsóbban vásárolhatja meg az illető árukat. Először is azért nem, mert a külföldön befektető cégek csak minimális árkülönbséggel hozzák forgalomba a termékeket, másrészt mivel munkanélküliek, kénytelenek minimálisra csökkenteni szükségleteiket. A nyereséget a delokalizáló óriáscégek részvényesei és menedzserei rakják zsebre. Ez viszont újabb kérdést vet fel: milyen jogi alap áll a kormányok rendelkezésére, hogy a delokalizáció káros hatásait megelőzzék anélkül, hogy megsértsék a szabad tőke- és áruforgalom törvényeit?

Mennyivel könnyebb lenne persze a vezetők dolga, ha mint azt a filozófus ajánlja, a tőkésosztály profitjához nyúlnának. Ez a megoldás persze megfelelne a szociáldemokrata politikusok szándékainak, viszont a világ gazdaságot jelenleg működtető törvényhozás lényeges megváltoztatását igényelné, egy forradalmi változást, mert végrehajtása egy „gazdasági világkormány” felállítását tenné szükségessé. Elképzelhető, hogy a globalizáció logikája e szociális és demokrata utópia megvalósítása felé vezet, de a 21. század pragmatikus szociáldemokráciájának szerényebb eszközökkel kell beérnie, hogy a közérdek védelmét, az uralkodó gazdasági erők nyomásával szemben biztosítsa.

Ugyanakkor résen kell lenniük egy másik fronton is, amelyet a protekcionista nacionalizmushoz való visszatérés apostolai nyitnak világszerte. E szélsőséges megoldás hívei a szociáldemokrata baloldalt nemzetietlenséggel és hazafiatlansággal vádolják. Viszont a szociáldemokrácia önmagát tagadná meg, ha engedményeket tenne a népek közti konfliktusokat előidéző nacionalista reakcióra.

S itt kell megemlítenem a modern szociáldemokrácia elkötelezettségét a parlamentáris demokrácia és a jogállamiság iránt. Magyarország 19. századi történelméből tisztán látható, hogy az akkor még polgárinak nevezett demokráciának, a sajtószabadság, szólásszabadság, véleményszabadság és a többi jogok védelmében a szociáldemokrata pártnak hányszor kellett helyettesítenie a polgárságot, amely a magyar történelem egyik hiánytége volt.

S végül hadd említsem, legalább futólag, a szociáldemokrácia valláshoz és egyházhoz fűződő viszonyát. E kérdésben sok félreértésre adott okot az, hogy Marx – akárcsak a kortárs filozófusok – nem tett különbséget a vallás és az egyház között. Ezért írta egyik első társadalomtörténeti munkájában, hogy a társadalom kritikája a vallás kritikájával kezdődik. Holott Marx alapos olvasatából kiderül, hogy ő tulajdonképpen az egyházak társadalompolitikai szerepét, a konzervatív és reakciós jobboldallal való kapcsolatát akarta kritizálni. Mint a Felvilágosodás századának örököse, minden fantazizmus ellenfele, Marx a humanista világszmlélet képviselőjének tekintette magát, ami nem jelentett a priori vallásellenességet, csak a klerikális fanatizmus elutasítását.

A szocialista utópisták a vallásoktól illetve egyházaktól számon kérték azt, hogy az emberrel, a konkrét emberi élet követelményeivel kevesebbet törődnek, mint a túlvilági üdvösséggel,

amelyet az Isteni gondviseléstől várnak. A szocializmus üzenete pedig inkább így szól: „előbb segíts magadon, aztán az Isten is megsegít“. A szociáldemokráciának 18. századi szabad gondolkodóktól örökölt meggyőződése az, hogy az ember jól vagy rosszul, de maga irányítja sorsát, és a történelemért ő maga felelős. A szociáldemokrata világnézet forrásait kutatva – azokban a zsidó-keresztény emberszeretet gyökereit fedezhetjük fel, és ugyanakkor arra szólítja fel az embert, hogy az egyenlőségre, szabadságra és testvériségre alapított jogait küzdelemmel ő maga vívja ki. Érthető tehát, hogy a katolikus egyház, de egyes protestáns egyházak is gyanakodva tekintettek az utópista, szocialista és kommunista kis közösségekre, amelyek külső formáikban és szervezeti felépítésükben nagyon hasonlítottak a vallási szektákra, abban is, hogy testvéri szolidaritást ápoltak tagjaik között, egymás segélyezésére és a kirekesztettek védelmére alapították életüket. E szociális szektaszerűség irodalmi tükrözésével találkozunk Gorkij Az Anya című híres regényében, amelyben a főszereplő szocialista férfiak és nők olyan erkölcsi alapon várják és remélik a nyomorúságtól és kizsákmányolástól való megváltást, a testvéries társadalmat, amely erősen emlékeztet a Jehova tanúi és más jelenkori protestáns szektatagok viselkedésére.

A történelmi egyházak már azért is hajlottak arra, hogy eretnekszámba vegyék a szocialistákat, mert a munkásmozgalom tagjai az uralkodó jobb módú polgári társadalom védelmezőiként könyvelték el őket, és ezért nem fogadták el tekintélyüket. Az utópista vagy magukat tudományosnak tekintő szocialistáknak is megvoltak a maguk prófétái, mint Marx, Proudhon, Fourier, Leroux és Owen, és olyformán hittek a forradalmi megváltásban, mint az első keresztények az utolsó ítéletben, és hitükben volt egy határozottan messianisztikus elem. Ám a modern szociáldemokrácia éppúgy távol áll a 19. századi utópista gyülekezetek szellemiségétől és viselkedésétől, mint a primitív keresztények világlátásától. Mint társadalmi és politikai mozgalom már csak azért is támogatta az egyház és állam, az egyház és a politika szétválasztásának polgári illetve állampolgári elvét, mert úgy vélte, érdekében áll a munkásosztály megszabadítása a konzervatív elvek és értékek uralmától.

Franciaországban, a laicitás szülőhazájában lehetett leginkább érzékelni, mily erős mértékben támogatták a szocialisták az egyházi befolyás társadalmi és politikai életből valamint közoktatásból való fokozatos kiküszöbölését. Az egyházak életében megnyilatkozó, a természetükből fakadó hagyománytisztelet azokat a politikai jobboldal szövetségesévé tette, s ez a helyzet főképp a katolikus országokban (Spanyolország, Olaszország, Ausztria, Magyarország és Lengyelország) a mai napig érvényes, annak ellenére, hogy a modern szociáldemokrácia nem tesz különbséget azok közt a hívei közt, akik Istenhívők és vallásukat gyakorolják, és akik filozófiai és világnézeti kérdésekben különböző véleményen vannak. Ugyanakkor megállapítható az is, hogy a vallásos érzésű lakosság egyre nagyobb része nem tartja összeférhetetlennek a szociáldemokráciával, mint társadalompolitikai világszemlélettel való rokonszenvet.

Viszont megemlíthető, hogy az utóbbi évtizedekben a jobboldali pártokban megerősödött a hajlandóság az egyházi konzervativizmus felhasználására, a kereszténység politikai cégérként való használatára. Ez viszont mozgósította a laicitáshoz ragaszkodó politikai és társadalmi erőket az egyházi és állami semlegesség fenntartásának védelmére. Példaként hozhatók fel erre a 21. század első éveiben lezajló amerikai választások, amelyekben a jobboldal egyre erőteljesebben használta fel a baloldal magatartásának ostorozását bizonyos valláserkölcsei

kérdésekben, mint az abortusz, a születéskorlátozás eszközei vagy a homoszexualitás. De a tapasztalat azt bizonyítja, hogy az igazi hívők éppúgy idegenkednek magánügyeik pártos kihasználásától, mint ahogy a szociáldemokraták ösztönösen tiltakoznak nemzeti, hazafias érzelmeik kétségbe vonásától azon a címen, hogy ellenzik a népek és nemzetek közt állandóan feszültséget és agresszivitást okozó nacionalizmust.